

FRIVALDSZKY János

egyetemi tanár

PPKE JÁK*

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.02.12

Aquinói Szent Tamás a helyes államról és kormányzásról¹

St. Thomas Aquinas on Good Government and Governance

In this paper we discuss St. Thomas Aquinas' theory of the state and political government. We seek to answer why he believed that the best form of government is kingship. We will look at how to avoid the danger of the best form of government being distorted into its opposite, the worst form of government, tyranny. The criteria for this will be examined, and then we will analyse the second best form of government that can be implemented, a mixed government of limited monarchy. St. Thomas, although he lived in the age of constitutional charters and was familiar with them, chose the government of virtuous persons for the common good, rather than the constitutional system of charters based on 'institutionalised distrust'.

Keywords: *kingdom, imitation of nature, common good, good government, bad government, mixed government, politia*

1. A politikai közösség egységéről

Aquinói Szent Tamás helyes államról és kormányzati formáról alkotott gondolatait akkor tudjuk a leginkább megérteni, ha a keresztény élet célja felől közelítjük azt meg egy olyan érett középkori világban, amelyben a politikai közösség célja is az erkölcsileg helyes volt hivatva előmozdítani, mégpedig egy lényegileg keresztény eszmeiségű társadalomban.² A céloknak van tehát sajátos irányultságuk, azonban azok egyetlen legfőbb cél felé irányulnak, ami csakis *Isten Országának* az építése lehet, és pedig főként annak túlvilágra tartó értelmében és jellegében. Azonban az evilági lét, s benne a politikai közösség létének célja sem volt értelmezhető e legmagasabb és végső céltól elvonatkoztatva. A keresztes háborúk igazi motivációiról sem kaphatunk hiteles képet, ha nem értjük meg azon Szent Föld igazi spirituális értékét és jelentőségét, ahol *Isten Fia*, s egyben az Emberfia élt, aki azt hirdette, hogy az Ő országa nem evilágból való, de akinek követői evilágon kívántak keresztény királyok lenni és keresztény politikai közösségeket megszervezni, mégpedig az akkoriban a hit révén egységesnek tekintett keresztényi társadalomban.

A közösséget a közjóra mint célra való irányultság és irányítottság folytán fogalmilag az egység jellemzi, amely inkább jelenti „*tagjai közösségét, mint egy tőlük megkülönböztetett entitást, de egy olyan közösséget, amelyet célja megkülönböztet az egyes emberek pusztá összességétől*”.³ A legvégső cél az erényes élet révén *Isten* élvezete. A természetes evilági cél tehát kiegészül a keresztényi céllal a politikai közösség

* ORCID ID: 0000-0002-4418-1478.

¹ A tanulmány rövidített változata a „*Vetus et Novum Testamentum jogi relevanciája. Párbuszámok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között*” című konferencián 2023. június 9-én hangzott el.

² Vö. BELLINI, *Respublica sub Deo*.

³ CANNING, A középkori politikai gondolkodás története 187.

esetében is. A közjó minden politikai közösség legitimitásának meghatározó feltétele, következésképpen a kormányzat célja, irányultsága a meghatározó kritérium.⁴

Az egység a keresztény civilizáció egészét volt hivatva felölelni ugyanazon egységet megvalósítva a császár fennhatósága alatt politikai síkon, amiként az a lelki síkon van jelen az Egyházban a pápa (pontifikálása) alatt. Ily módon ez az egység a maximális világi egységet célozta meg törekvéseiben, amelynek teleologikumát és belső lényegét akképpen foglalja össze Jacques Maritain, hogy a politikai egység csupán kifejeződése volt a magasabb szinten elhelyezkedő spirituális egységnek: a középkori kereszténység társadalma „a legmesszebbmenő igényekkel fellelő és legmonarchikusabb egység [volt]; kialakításának és konzisztenciájának súlypontja a személy életének legmagasabb szféráihoz kapcsolódott: a világi szint feletti spirituális rendhez, amelynek a világi rend és a földi közjó alárendelődik; forrása a szívekben volt, s a nemzeti vagy birodalmi politikai struktúrák egysége csupán kifejezte ezt az elsődleges egységet”.⁵

Ebből a szempontból érdemes értékelnünk Aquinói Szent Tamás politikai közösségről és a királyság államformájáról megfogalmazott gondolatait. A tökéletesség keresztényi perspektívában csakis Isten és az Ő országát illeti, ezért az evilági ország szükségképpen tökéletlen, amelynek azonban mégis Isten teremő gondolatának kell megfelelnie, s Krisztus megváltásának értékrendjét kell minél inkább megközelítenie és valamilyen módon tükröznie, hiszen az evilági élet, így a politikai közösség élete is, voltaképpen egy zarándokút a túlvilág, Isten színélátása felé, ami a keresztények hite és reménye szerint be fog következni.

2. A politika célja a közjóra irányuló kormányzás tanulmányozása: a királyság természet-szerintiség elvén alapuló igazolása

A *De Regimine principum*, azaz *A fejedelmek kormányzásáról* (vagy röviden: *De Regno*)⁶ című munkájában Szent Tamás – s ez nem triviális állítás – a politikai közösség, az állam kormányzásáról ír.

⁴ CANNING, A középkori politikai gondolkodás története 188.

⁵ MARITAIN, Az igazi humanizmus 147.

⁶ Aquinói Szent Tamás *De Regimine principum*, azaz *A fejedelmek kormányzásáról* című munkája, amelyet *De Regno* rövid címmel fogunk hivatkozni e tanulmányunkban, 1265 és az 1270-es évek legeleje között íródott, de a legnagyobb valószínűséggel 1267-ben, s az félbehagyásra került a második könyv negyedik fejezete végén. Vannak olyan eszmétörténészek, akik kicsit korábbra teszik a *De Regno* keletkezési dátumát, míg mások későbbre (1271–1273 körülre). A második könyv negyedik fejezete végén félbeszakadt munkát *Tolomeo da Lucca* (vagy: *Bartolomeo*) *dei Fiadoni di Lucca* (1236–1326/1327) fejezte be 1300 után. Ennek ellenére előfordul, hogy nem csak a Szent Tamás által írt részeket tartalmazzák a *De Regno*t közreadó kötetek. Nézzünk meg egy-két variációt az ezirányú kiadói döntésekre. A II. könyv 4. fejezetéig bezárólag tartalmazza a *De Regno* című munkát a Cambridge University Press Szent Tamás politikai tárgyú írásait összegyűjtő kötet (AQUINAS, *Political Writings*). Schütz Antal 1943-ban megjelent, első kiadású válogatása is a II. könyv 4. fejezetéig tartalmaz latin nyelvű szemelvényeket és azok magyar nyelvű fordításait a műből (SCHÜTZ, Aquinói Szent Tamás szemelvényekben). Ez az olasz nyelvű kiadás ezzel szemben a teljes második könyvet magában foglalja (AQUINO, *De regimine principum*). E legújabb magyar nyelvű kiadás pedig, ami egy 1954-es olaszországbeli latin kiadás fordítása, a *De Regno* mind a négy könyvét magába foglalóan jelent meg, bár a II. könyv 4. fejezetében jelzi, hogy meddig írta a művet Szent Tamás és honnantól fejezte be azt *Tolomeo da Lucca* (AQUINÓI, *A fejedelmek kormányzásáról*). Az eredeti olaszországi kiadás (*Opuscula Philosophica*) 1954-ben jelent meg. Mi jelen munkánkban az eredeti latin nyelvű szövegen túl *A fejedelmek kormányzásáról* című magyar nyelvű fordítást (2016), illetve a *De regimine principum* (2010) olasz fordítást fogjuk hivatkozni. A kettő fejezetbeosztása azonban különbözik annyiban, hogy az előbbi magyar – ezen utóbbi olasz kiadással ellentétben – kettéosztja az első fejezetet, így abban az első könyv tizenhat, míg az olasz kiadásban pedig tizenöt fejezetet tartalmaz. Ezért, amennyiben a magyar kiadást hivatkozzuk, ott egyfel felfelé eltolódik a számozás az olasz kiadáshoz képest.

Következésképpen nem az állami hatalomgyakorlás módjairól, ami a politikai gondolkodás központi témájává válik *Niccolò Machiavellitől* kezdve. A *Szent Tamás* által írt rész főbb témái között kerül tárgyalásra az, hogy mi a királyi kormányzás legfőbb (teológiai) létoka, és így mi kell, hogy legyen annak lényegi motivációja, továbbá ebből fakadóan egy keresztény király mire törekedhet jó kormányzása tulajdonképpen jutalmaként. A királyi erények és a fejedelem jó kormányzásának morális velejáróinak elemzésén túl – amely tematikákat (erény, dicsőség, megbecsülés, tisztelet stb.) az erényes ember általánosabb érvényű megközelítésében *Arisztotelész* és *Cicero* is már behatóan tárgyalta –, illetve azt meghaladóan a politikai közösség közjaváról való uralkodói gondoskodás természetfeletti, azaz a földi életen túli, illetve onnan származó jutalmának tamási teoretikus megalapozására kell odafigyelnünk. Következésképpen nem hogy nem a hatalomgyakorlás technikája önmagában, de még csak nem is az erényes, jó kormányzás témaköre, hanem kifejezetten a keresztény király kormányzásának helyes motivációinak elemzése az egyik sarkalatos kérdés a dominikánus mesternél. Természetesen ettől még a nagy filozófusok morálfilozófiai gondolataiból is táplálkozik az érvelése.

Munkájának tárgymeghatározásakor a bevezetőben leszögezi, hogy a kormányzás eredetét és a király hivatali tisztségéhez tartozó kérdéseket tárgyalja a számára tekintéllyel bíró források, mégpedig a Szentírás, a filozófusok tanításai és a dicséretes fejedelmek példái alapján. Megállapítja továbbá, hogy minden királyi kormányzás eredete és létoka a királyok Királya, az uralkodók Ura, *Isten*, aki által a királyok kormányoznak. Nem meglepő ezután, ha a királyság valódi ideális értelmének kutatását ebben az irányban fogja folytatni. Az érvelése azonban számos tekintetben arisztotelianus vonásokat is mutat, azonban az ettől való eltérésekre is rá kívánunk majd mutatni. Az okfejtését filozófiai megfontolásokkal kezdi, azzal, hogy minden célra rendelt dolognál, aminek menete többféle irányt is vehet, szükséges valami, ami e cél felé vezérli azt. Az ember is meghatározott cél felé tart, amelynek elérése rendezi, irányítja az egész életét s annak minden cselekedetét. Intellektussal rendelkező cselekvő lény, ami azt jelenti, hogy meghatározott cél elérése érdekében cselekedni képes lény. Csakhogy sokféle módon lehet ahhoz közeledni – ezt bizonyítja a tudásfajták és a tevékenységek sokfélesége –, ezért az embereknek is szüksége van irányításra. Minden ember természetébe van ültetve az ész fénye, amely cselekedeteiben irányítja őt.⁷ Ha az ember magányosan egyedül élne, akárcsak sok állatfaj egyedei – írja –, akkor mindenki önmaga ura és király lenne, s csakis *Isten*, mint legfőbb király hatalma alatt élne, minthogy a beléje ültetett ész isteni fénye irányítaná cselekedeteiben. Azonban az ember – írja – politikai és társas, közösségben élő lény (*animal*), még inkább mint a többi állat, ami természetes szükségesség alapján van így. *Tamás* tehát *Arisztotelésszel* ellentétben nem csak politikai, hanem társas és politikai állatnak tekinti az embert. A többi állat a természetük adta képességeik révén tud gondoskodni természetes szükségleteiről (élelem, bundázat, önvédelem), míg az embert semmilyen ilyennel nem látta el a természet. Cserébe viszont értelemmel bír, hogy mindezekről saját maga keze által gondoskodik. A megfelelő élethez azonban nem elégséges az ember egymagában, ezért szüksége van arra, hogy másokkal társaságban éljen. Azért is, mert több területen is szüksége van a többiekkel közösbe tett tudásra, ismeretekre. Ehhez szüksége van nyelvre, amelyen keresztül gondolatait fejezheti ki. Az összes közösségben élő állatfaj közül az ember a legkommunikatívabb lény. Mivel a társas élet az ember természetes ösztöne, ezért szükség van valamire, ami a sokaságot irányítja. Amiként az

⁷ FRIVALDSZKY, Örök törvény, természeti törvény és pozitív jog Aquinói Szent Tamás gondolati rendszerében – tomista perspektívában 97–129.; FRIVALDSZKY, Természetjog – esztörténet.

emberi testben is szükséges egy szerv, amely az egész ember javára irányozza a testrészeket és a szerveket, ugyanígy a társas közösségben is szükséges egy olyan közös irányító erő, ami minden testrész javát, jóllétét egyszerre és együtt mozditja elő. Ha ugyanis a sokaságban mindenki csak arról gondoskodik, ami neki megfelelő, s nem lenne olyasvalaki, aki magáról e sokaság javáról gondoskodik, akkor szétesne a nép. Ahol ugyanis nincsen kormányzó, ott nincsen nép. Megállapíthatjuk, hogy a sokaságot tehát a közös jóra való kormányzó irányítás teszi néppé, s ilyenképpen szervezetté. A nép ebből következően *Tamás*-nál nem tömeg és több mint sokaság.

Szent Tamás a „makrokozmosz”, azaz a világegyetem, és a „mikrokozmosz”, vagyis az emberi test elrendezettségének analógiás példái alapján igazolja az egységes kormányzói szerv létének természetes szükségességét a politikai közösség „testében”. Az érett, illetve a késő középkorban szokásos volt, hogy a politikai közösséget, s benne a király központi szerepét az Isten által teremtett világ, mint makrokozmosz rendszeréhez, illetve az emberi test szerv(ezet)i rendszeréhez hasonlították. Ekképpen érvelt egy jó évszázaddal korábban *John of Salisbury* is a *Policraticus*-ában,⁸ de már más meghatározó szerzőknél is a királyi hatalom ilyenfajta teológiai-politikai teoretikus megalapozását találjuk.⁹ (Meg kell jegyeznünk, hogy az ‘állam’-nak *Szent Tamás* gondolatiságában nem volt a szerves – fejből és tagokból álló – és szervezett politikai közösségtől elvonatkoztatott, teoretikusan fogalmilag megragadott ‘*persona ficta*’ jellegű önálló ‘*persona politica et moralis*’ entitása.¹⁰) Az isteni gondviselés által teremtett és az Ő általa e beleteremtett rend és törvények által kormányzott természet a legjobb tanítómester az emberi ügyek területén is, vallják e korban, s ezért

⁸ A fejedelem a törvény alapján a közösség feje, gondviselője, amely törvénynek egyszersmind szolgája is: „Ebben az élet legjobb útmutatóját, a természetet követjük, amely mikrokozmoszának, a kisebb világnak, tudniillik az embernek összes érzékszervét a fejébe helyezte, összes testrészét pedig így vetette alá annak, hogy minden helyesen működjék, amíg az egészséges fej ítéletét követi.” SALISBURY, *Policraticus* IV., 1., 53. Ez a mikrokozmosz tehát a természet mintájára az analógiás normatív példa, ami révén a fejedelmi hatalom a fej szerepével bír: „A fejedelmi korona annyi és akkora kiváltság által ragyog és emelkedik a magasba, amennyit és amekkorát ő maga számára szükségesnek vél”, ez viszont nem jelent öncélú voluntarizmust vagy önkényt, s még kevésbé zsarnokságot, mert bár megállapítható, hogy „a nép számára semmi nem hasznosabb a fejedelem szükségleteinek kielégítésénél”, ehhez rögtön hozzáfűzi, hogy különösen, mert „az ő akarata nem állhat ellentétben az igazsággal”. Uo. A testben az azt irányító fej tehát a test javáért van, amiképpen a fejedelem is a politikai közösség közjaváért. Ezért kell a fejet, s így a fejedelmet tisztelni, mivel az az egész (politikai) test javát biztosítja.

⁹ Lásd például *Fleury-sur-Loire Hugó* (*Hugues de Fleury, de Sainte-Marie; Hugo Floriacensis, Hugo a Santa Maria*) a *Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate* című művében a királyi hatalom eredetét érintő érvelésének központi részét, amely azért tarthat számot különösebb eszmétörténeti érdeklődésre, mert az egyházi író az I. Henrik angol király és a pápa közötti investitúravitához kívánt ily módon az angol királyhoz címzett e művével hozzászólni. Kevés életrajzi adat maradt fenn a francia bencés szerzetesről, az biztos, hogy 1118-ban még munkálkodott, s e művét 1102–1104/1107 között írhatta. (A feltételezések szerint 1120 vagy 1130/1135 körül halhatott meg.) A teológiai alapú okfejtésének most minket érdeklő része, rögtön a mű elején elhelyezve, így hangzik: „*Constat igitur hac sententia quia non ab hominibus, sed a Deo, potestas regia in terris est ordinata sive disposita. Ipse quippe primum hominem in mundi statim primordio dote sapientiae praeunitum omnibus | mundi praeposuit creaturis. In qua re ei subtiliter intimavit unum esse totius creaturae coeli et terrae Regem ac Dominum, cui illa jure coelestis curia, quae supra nos est, certis distincta gradibus et potestatibus militat et obaudit. Et ut hoc etiam pariter in nostri forma corporis agnoscamus, videmus omnia nostri corporis membra capiti subiacere. Omnia, inquam, humani corporis membra capiti esse subiecta atque subposita positione simul et ordine patet. Unde nobis liquido claret Deum omnipotentem non solum humanum corpus variis membrorum distinctis lineamentis, sed et totum mundum certis gradibus ac potestatibus, sicut illa coelestis curia cognoscitur | esse distincta, in qua ipse solus Deus pater omnipotens regiam obtinet dignitatem, et in qua post ipsum angeli, archangeli, throni et dominationes, et quaequae caeterae potestates sibi invicem praeesse mirabili et modesta potestatum varietate noscuntur.*” FLORACENSIS, *Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate* I., I. Az ilyen módon megalapozott királyi hatalom a királytűkör didaktikus tartalmának kialakítására is nagy hatással volt a korban, ezen adott esetben különösen abban tekintetben, hogy a királyi hatalom eredetét tekintve miként kell ennek megfelelően egy etikusan és politikailag helyesen cselekvő keresztény királynak viseltetnie magát a pápával és az egyházzal szemben, s milyen így adódó köteleességeknek kell eleget tennie és milyen erényekkel kell bírnia. Vö.: SCHMIDT, *The Measure of a King* 60–61. különösen 53. jegyzet.

¹⁰ Lásd: KANTOROWICZ, *The King’s two bodies* 270.; SASHALMI, *Az emberi testtől az óraműig*.

azt mindenképpen helyes követni, utánozni. Akkor vannak az emberi dolgok legjobban elrendezve, ha azok a természet szerint, annak megfelelően, vagyis annak analógiájára kerülnek kialakításra, hiszen a természet szerinti legjobb elrendezettségként működik és ezt a rendet fejezi ki, jeleníti meg bennük. Minden dolog tehát a természet szerinti szerveződésében és kiteljesedésében a legjobb, a legmegvalósultabb. A 'természet' itt tág értelemben értendő, beleértve a kozmoszt és az emberi testet is, aminek analógiájára kell az emberi társadalmat és a politika világát, annak kormányzását is elrendezni, annak természetének tökéletes, de legalábbis azt leginkább közelítő megvalósultsága szerint. A természetben viszont azt látjuk, írja *Szent Tamás*, hogy minden egy dologból származik és az tartja fenn, illetve vezérli azt. Amiképpen a Gondviselés úgy rendezte, hogy a világegyetemben is legyen egy központi égitest, hogy minden más, saját renddel rendelkező anyagot irányítson, ugyanilyen módon az emberi testet is racionális lényege kormányozza. Az emberi lényben a lélek irányítja a testet, s a lélek részei közül az indulatos és a (testi) vágyakozó részt az ész kell, hogy a helyes irányba terelje. Az emberi testben hasonlóképpen van egy központi szerv, amely az összes többi mozgatója, s ez a szív vagy a fej. Mindezt fontos, hogy az emberi sokaságban is legyen valami, ami e rendezést végzi. A politikai közösség esetében sincs ez másképp. Itt is szükség van kormányzóra, akárcsak egy hajón – írja *Tamás* –, ahol az ügyes kormányos feladata, hogy a hajót a különféle viharok szélirányai és széllekevei közepette a legrövidebb („*egyenest*”) úton megfelelően a kikötőbe juttassa.¹¹ A politikai kormányzásnak tehát célorientáltnak kell lennie. Márpedig a politikai közösség célja a közjó elérése. Ennélfogva kerül tehát a politikai közösségek kormányzatának milyensége és jellege meghatározásra, tehát, hogy az mennyire képes a célt elérni.

3. A helyes és a helytelen kormányzati formák

Amiképpen a meghatározott cél felé rendelt dolgok esetében is megtörténik, hogy jól vagy rosszul tart célja felé a szóban forgó dolog, úgy a sokaság kormányzása is történhet jól, de rosszul is. Akkor mondjuk, hogy a dolog jó felé irányult, ha megfelelő célra van irányozva, míg rosszul van irányítva, ha nem megfelelő célra irányul. Akkor helyes és a szabad emberekhez méltó ily módon a sokaság kormányzása, ha a kormányzó a kormányzatot, a politikai berendezkedést a közös jóra irányítja. Amennyiben viszont ehelyett saját maga javának előmozdítására használja fel, akkor az igazságtalan, és így az igazságostól eltérülő, perversitáló kormányzás lesz. Amennyiben az igazságtalan rezsime egy olyan egyén uralja, aki a közös jó helyett saját javát keresi, akkor azt zsarnoknak hívják. Az ilyen arra használja a hatalmát, hogy elnyomja a népet, s nem az igazságosság szerint igazgatja azt. Amennyiben pedig az igazságtalan kormányzást nem egyvalaki, hanem többen, de kevesek együttesen gyakorolják, akkor az az oligarchia kormányformája, azaz a kevesek principátusa, amelyben azok gazdasági hatalmukra támaszkodva elnyomják a plebejusokat, a szegény népet. Ez csak a kormányon levő levők számát tekintve tér el a zsarnokságtól.¹² Továbbá, ha az igazságtalan kormányzat sokak kezében van, akkor ott demokrácia van, amelyet a nép hatalma tart fenn, s amelyben a plebejus néptömegek a számtöbbségük adta hatalmuknál fogva nyomják el a gazdagokat. Ezen esetben az egész nép mintegy egyetlen zsarnokként kormányoz.¹³

¹¹ AQUINÓI, De Regno I., I. AQUINÓI, A fejedelmek kormányzásáról 11.; I., XV., 46.

¹² „*Si vero iniustum regimen non per unum fiat, sed per plures, siquidem per paucos, oligarchia vocatur, id est principatus paucorum, quando scilicet pauci propter divitias opprimunt plebem, sola pluralitate a tyranno differentes.*” AQUINÓI, De Regno I., II.

¹³ „*Si vero iniquum regimen exerceatur per multos, democratia nuncupatur, id est potentatus populi, quando scilicet populus plebeiorum per*

Hasonlóképpen határozza meg a jó kormányformákat is. Ha abban a kormányzati (katonai) hatalmat a sokaság gyakorolja, akkor annak közkeletűen – írja – ‘*politia*’ a neve, mint egy városban vagy egy provinciában (megyében vagy tartományban).¹⁴ Látható, hogy itt viszonylag kisebb politikai közösségek a példák, márpedig Ciprus is – akinek uralkodójának szenteli e munkáját – kis kiterjedésű ország volt, ha csak magát a szigetet tekintjük. E megállapításakor valószínűleg *Szent Tamás* olyan – általa is közvetlenül megfigyelt – jó példákra gondolhatott, amikor egyes városokban a nép általi, vagy legalábbis arisztokratikus jellegű hatékony, s ezért jó kormányzás jött létre.¹⁵ Azon esetben ugyanis, amikor a kormányzatot kevés erényes legkiválóbb ember gyakorolja, arisztokráciáról beszélünk, azaz az optimaták kormányzati uralmáról.¹⁶ Amikor pedig a jó kormányzás egyetlen személyhez tartozik, akkor ő a szó tulajdonképpen, voltaképpen értelmében a ‘király’.

Az egyesült sokaság java és jóléte annak egységességében, egységében, más szóval annak békéjében áll. Enélkül az együttélés nem hasznos, mert nem éri el a célját. Az minősül ugyanis jobban hasznosnak, ami jobban képes a célra vezérelni. Egy kormányzat tehát akkor hasznosabb, ha jobban képes az egységre vezetni és azt megtartani. Ez az egységre vezető béke, vagy a béke egysége azonban *Szent Tamás*nál nem csupán a széthúzás és a vizsály hiányában áll, hanem a közjó tartalmi értelemben vett érvényesítésében is. Ezért nem csupán az előbbiek elkerülése a cél, hanem a jó és az erényes élet, az alattvalók valódi teljes javának elérése is, amely nem minden jó kormányzati formában egyforma módon lehet megvalósítható cél. Ez függ az adott realitásoktól, amelyet figyelembe kell venni a helyes, a megfelelő jó kormányzati forma kialakításakor.

Az egységet nyilvánvalóan jobban képes elérni az, ami maga is egységes, s nem pedig soktagú. Ezért hasznosabb az említett cél érdekében az egynek uralma, semmint a többké. Több dolog egységesülése nem más, mint egységük felé való közeledés. Ezért logikus, hogy egy uralkodjon, minthogy a többek uralma esetében is, ha jól kívánnak kormányozni, szükséges, hogy egységre tartsanak.¹⁷ Ezért a legjobb, mert leghasznosabb, a királyság a helyes kormányformák közül, ami az egységességet a leginkább biztosítja, utána következik, mint kevésbé jó, az arisztokrácia, amit követ a ‘*politia*’, ami a legkevésbé jó a helyes kormányformák közül.

potentiam multitudinis opprimit divites. Sic enim populus totus erit quasi unus tyrannus.” AQUINÓI, De Regno 1., II.

¹⁴ „*Si enim administraretur per aliquam multitudinem, communi nomine politia vocatur, utpote cum multitudo bellatorum in civitate vel provincia dominatur.*” AQUINÓI, De Regno 1., II.

¹⁵ Vö. „[...] unde experimento videtur quod una civitas per annuos rectores administrata, plus potest interdum quam rex aliquis, si haberet tres vel quatuor civitates; [...]” AQUINÓI, De Regno I., V. Ld. SPIAZZI, Democrazia e ordine morale secondo la mente di San Tommaso d’Aquino 153. Raimondo Spiazzi OP (18 January 1918 – 14 October 2002) *Aquinói Szent Tamás* egyik legnagyobb kutatója és kiváló ismerője volt. Van azonban olyan esztörténész is, aki az ilyen városkormányzati mód pozitív értékelését *Tolomeo da Lucca*nak tulajdonítja és semmiképpen sem *Szent Tamás*nak: „Né v’è in Tommaso un ruolo simile a quello che, sulla scia degli ordinamenti comunali, Tolomeo da Lucca riconoscerà ai consoli o rectores politici ossia a una carica distinta dalle altre e dipendente direttamente dal popolo. [Tamásnál sincs olyan szerep, mint amit a városok berendezkedése nyomán Tolomeo da Lucca a konzulok vagy politikai rektorok számára ismer el, azaz egy a többtől elkülönülő és közvetlenül a néptől függő tisztség.]” MERLO, La sintassi del „regimen bene commixtum” e del „regimen politicum” fra Tommaso d’Aquino e Tolomeo da Lucca 39.

¹⁶ „*Si vero administraretur per paucos, virtuosos autem, huiusmodi regimen aristocratia vocatur, id est potentatus optimus, vel optimorum, qui propterea optimates dicuntur.*” AQUINÓI, De Regno I., II.

¹⁷ Ld. „*Quanto igitur regimen efficacius fuerit ad unitatem pacis servandam, tanto erit utilius. Hoc enim utilius dicimus, quod magis perducit ad finem. Manifestum est autem quod unitatem magis efficere potest quod est per se unum, quam plures. Sicut efficacissima causa est calefactionis quod est per se calidum. Utilius igitur est regimen unius, quam plurimum. Amplius, manifestum est quod plures multitudinem nullo modo conservant, si omnino dissentirent. Requiritur enim in pluribus quaedam unio ad hoc, quod quoquo modo regere possint: quia nec multi navem in unam partem traherent, nisi aliquo modo coniuncti. Uniri autem dicuntur plura per appropinquationem ad unum.*” AQUINÓI, De Regno I., III.

Azt is leszögezi azonban az Angyali Doktor, hogy minél inkább közelít a rossz kormányzat az egységesség felé, annál inkább lesz az kártékonnyá, károsná a közösségre nézve. A legrosszabb ily módon a zsarnokság, azt követő (kevésbé) rossz az oligarchia, majd a legkevésbé rossz a demokrácia.¹⁸

4. A királyságból kevésbé alakul ki a zsarnokság legrosszabb formája

Az egység politikai célja tekintetében fontos *Szent Tamás* azon véleménye, miszerint a többek uralma könnyen széthúzássá válhat, ami a közösségnek is békétlenséget okoz, márpedig a többek között gyakrabban fordul elő, hogy közülük valaki a köz javának keresésétől eltér, mint amikor csak egyvalaki kormányoz. Ha már egy is közülük elhagyja a közjó követését, a viszály magját hinti el a kormányzók között, ami kihat aztán az alattvalók teljes közösségére. Márpedig jobban kell óvakodni attól, amiből gyakrabban jöhet nagy veszedelem, azaz viszály, valamint könnyebben fajul zsarnokságba, illetve az ebből származó zsarnokság több veszéllyel jár, mint ha az egyeduralom fajul zsarnoksággá és a fejedelem válik zsarnokká, kivéve, ha az dühöngve kegyetlenül az egész közösség ellen támad. Tehát meglátása szerint a többek kormányzatából gyakrabban és nagyobb bajok zúdulnak a kormányzott közösségre, mely a többek uralmának „*belső természetéből*”, politikai törvényszerűségeiből szükségszerűen következik. Először széthúzás és belviszály tépázza az ilyen politikai közösséget, majd ezekből a legrosszabb zsarnokság-fajta jöhet létre. E nézete valószínűleg korának szétartó folytonos politikai küzdelmeiből, a végeláthatatlan pártoskodásokból és folyamatos belviszályokból alakulhatott ki. A politikai közösséget fenyegető legfőbb veszedelem ezekből származott a korban. II. *Frigyás* a Szent Római Birodalom császáranak, azaz a német-római császárnak és Szicília királyának egyeduralmi, majd hogy nem teljhatalmi centralizációs politikai és adminisztrációs törekvései ugyanis akkoriban már nem tűnhettek reálisan folytathatóknak semelyik őt követő uralkodó részéről. Az évek múlásával (a császár 1250-ben hunyt el) az emlékezetben is egyre távolabb kerültek a keménykezű császár hatalomgyakorlási módszereinek tapasztalatai, ezért azok már nem bírtak elrettentő erővel a közgondolkodásban, és így a centralizált egyeduralom sem szolgált immáron mindenképpen megelőzendő monarchikus formának a teoretikus érvelésben sem. A központosított államhatalmat intézményesíteni kívánó császárság hanyatlásával azonban a városok és a keresztény királyságok is megerősödtek. A politikai közösség közjavát fenyegető veszély éppen ezért a pártoskodó szélsőséges fragmentációban, az állandósult politikai széthúzásban mutatkozott meg a leginkább. A kérdés úgy merülhetett fel akkoriban, hogy a királyság mely állam- és kormányzati formája lenne képes a közjót leginkább szolgálni, s egyszersmind az ellenségeskedés szülte „*anarchikus*” belviszonyokból létrejövő zsarnokság veszélyét a leginkább kivédni?

E tekintetben az állította *Szent Tamás*, hogy a politikai tapasztalat is azt mutatja, hogy azon városok és tartományok (provinciák), amelyeket nem egyvalaki kormányoz, belviszályoktól szenvednek, ami aláassa a békéjüket és stabilitásukat. Míg ezzel szemben azok, amelyekben egyetlen fő uralkodik, ott az igazságosság honol és bőségnek örvendenek. A (korlátozott) egyeduralom lenne

¹⁸ „*Sicut igitur in regimine iusto, quanto regens est magis unum, tanto est utilis regimen, ut regnum melius est quam aristocratia, aristocratia vero quam politia; ita e converso erit et in iniusto regimine, ut videlicet quanto regens est magis unum, tanto magis sit nocivum. Magis igitur est nociva tyrannis quam oligarchia: oligarchia autem quam democratia.*” AQUINÓI, De Regno I., IV.

tehát a viszályoknak és a permanens békétlenségben hánykolódásnak az ellenszere, minthogy e kormányzati mód hiányában azok könnyen zsarnokságba sodorhatják a várost vagy a tartományt. A történelmi példákból kitűnően sokkal többször fordul elő, írja, hogy a többek, sokak, kormányzása tirannikussá válik, minthogy a királyi egyeduralom válik zsarnokivá. A több személy kormányzása által keletkezett állandósult viszály során ugyanis gyakorta fordul elő az, hogy az egymás ellen fordult és egymást legyőzni akaró vezetők közül az egyik a többiek fölé kerekedik és egymaga megkaparintván a hatalmat azt kizárólagosan és zsarnoki módon bitorolja. A római köztársaság példája jól mutatja azt, hogy többek kormányzása majdnem minden esetben tirannikussá fajult.

Ha két veszélyt magában rejtő lehetőség közül kell választani, azaz a zsarnokság királyságból, illetve a többek (az optimáták) kormányzásából való kialakulása a mérlegelés tárgya, akkor a kisebb rosszat magával vonó mellett szükséges dönten, ez pedig a monarchikus egyeduralom, bár abból is fakadnak veszélyek. Ezért szükséges, hogy az egyeduralkodó hatalma mérsékelt legyen, hogy az ne fajulhasson zsarnokságba. Ha ez megtörténne, úgy abban a rend („béke”) még fennmarad, csak bizonyos egyének meghatározott javai szenvednek korlátozást. Természetesen ez csak addig áll, ameddig a zsarnokká vált egyeduralkodó túlkapása nem válik az egész politikai közösség elleni kegyetlen dühöngéssé. *Szent Tamás* viszont úgy látja, hogy ha az egyeduralkodó el is tér a közjótól, akkor nem következik be azonnal az, hogy az alattvalóit elnyomni akarná, azaz nem következik be rögtön a szélsőséges zsarnokság, ami pedig a lehető legrosszabb, ami a kormányzás terén bekövetkezhet. Ezekkel indokolja azt, hogy mint nagyobb lehetséges rosszat, jobban kell kerülni azokat a veszélyeket, amelyek a többek kormányzatából erednek, semmint azokat, amelyek az egy személy uralmából következhetnek be.

5. A reálisan elérhető legjobb kormányforma: a mérsékelt királyi hatalom vegyes kormányzata

Mint láhattuk, *Szent Tamás* a politikai közösség kormányzásának kérdését természeti, egészen pontosan kozmikus, illetve „*organikus*” példák alapján közelíti meg. „*Makrokozmikus*”, vagyis a világegyetem mintázatának formáját¹⁹ felmutató rend, illetőleg a „*mikrokozmikus*”, azaz az emberen belüli „*kis világ*” szerveződési példáját is hozza: a király úgy kormányozza a politikai közösséget, amiképpen Isten a világegyetemet, s benne minden természeti valóságot és a lelki (spirituális) erényeket, s az emberben az értelem a test tagjait és a lelki erényeket. Ekképpen bizonyos tekintetben az értelem az emberben azt a funkciót tölti be mint amit Isten jelent az egész világegyetem számára.²⁰ Az emberben levő „*partikuláris világ*” kormányzata követi tehát az „*univerzális*” világegyetem mintáját, ami Isten gondviselő kormányzása alatt áll. Csakhogy az ember természeténél fogva társas lény, aki közösségben és társadalomban él, nemcsak abban hordozza magán Isten hasonlatosságát, hogy az ész kormányozza, hanem abban is, hogy egyetlen ember

¹⁹ A „forma” a szent tamási metafizikai alapú filozófiai gondolkodásban a dolgok lényegét jelenti.

²⁰ „*Invenitur autem in rerum natura regimen et universale et particulare. Universale quidem, secundum quod omnia sub Dei regimine continentur, qui sua providentia universa gubernat. Particulare autem regimen maxime quidem divino regimini simile est, quod invenitur in homine, qui ob hoc minor mundus appellatur, quia in eo invenitur forma universalis regiminis. Nam sicut universa creatura corporea et omnes spirituales virtutes sub divino regimine continentur, sic et corporis membra et caeterae vires animae a ratione reguntur, et sic quodammodo se habet ratio in homine sicut Deus in mundo.*” AQUINÓI, De Regno I., XIII.

értelme kormányozza a sokaságot, s ez alapozza meg a királyi tisztelet.²¹ A társas állatvilág szerveződését is hozza példaképpen, hiszen egyes közösségi életmódot folytató állatok kormányzati módja bizonyos analógiát mutat az emberekével, minthogy például a méhek között is, ahogy mondani szokták, vannak királyok.²² Minden sokaság tehát az egyből származik. Miként azon dolgok, amelyek a művészeti mesterség (politikai alkotás) törvényei szerint a természetet utánozva annál inkább tökéletesek, minél inkább a természetes dolgokhoz igazodnak, úgy ennek megfelelően szükséges az is, hogy az emberi sokaságban is az legyen a legtökéletesebb, ami egy által kormányzott, amiképpen az van a természetben is.²³ A végkövetkeztetés tehát első megközelítésben az, hogy természetszerűleg, azaz a természet szerveződése alapján történő politikai filozófiai szempontból (ami egyszerre elméleti tudás, mesterség és művészet egyben) megalapozott politika-konceptió szerint a legjobb kormányzati forma az egyeduralom, a királyság.²⁴ Másutt azonban mégis a királyság többek, speciális kormányzati (alkotmányos-szerkezeti) berendezkedés szerinti kormányzata felé hajlik a leghelyesebb államszerveződési formát kutatva. *Szent Tamás* ugyanis – ellentétben a *De Regno* egyeduralmi királyságot méltató fejezeteivel – a *Summa Theologiae* meghatározott helyein²⁵ a törvény által korlátozott monarchiát tartotta a legjobb kormányzati formának²⁶ a vegyes alkotmány formájában, amely a monarchikus, az arisztokratikus és a nép által

²¹ „Sed quia, sicut supra ostendimus, homo est animal naturaliter sociale in multitudine vivens, similitudo divini regiminis invenitur in homine non solum quantum ad hoc quod per rationem regitur unus homo, sed etiam quantum ad hoc quod per rationem unius hominis regitur multitudo: quod maxime pertinet ad officium regis [...]” AQUINÓI, *De Regno* I., XIII.

²² „Est etiam apibus unus rex, et in toto universo unus Deus factor omnium et rector.” AQUINÓI Szent Tamás: *De Regno*. I., III.; „quod maxime pertinet ad officium regis, dum et in quibusdam animalibus, quae socialiter vivunt, quaedam similitudo invenitur huius regiminis, sicut in apibus, in quibus et reges esse dicuntur, non quod in eis per rationem sit regimen, sed per instinctum naturae inditum a summo regente, qui est auctor naturae.” AQUINÓI, *De Regno* I., XIII.

²³ „Quare si ea quae sunt secundum artem, imitantur ea quae sunt secundum naturam, et tanto magis opus artis est melius, quanto magis assequitur similitudinem eius quod est in natura, necesse est quod in humana multitudine optimum sit quod per unum regatur.” AQUINÓI, *De Regno* I., III.

²⁴ „Quia vero ea quae sunt secundum artem imitantur ea quae sunt secundum naturam, ex quibus accipimus ut secundum rationem operari possimus, optimum videtur regis officium a forma regiminis naturalis assumere.” AQUINÓI, *De Regno* I., XIII.

²⁵ „Válaszul azt kell mondanunk, hogy valamely államban, illetve népben a vezetők megfelelő hivatalba helyezésével kapcsolatban kettőt kell figyelembe venni. Az egyik, hogy mindenkinek része legyen a vezetésben: ez őriz meg ugyanis a nép békéjét, és az ilyen elrendezést mindenki szereti és megvédi, ahogy a Filozófus mondja (*Polit.* II.) [9. fej.]. A másik, amit figyelembe kell venni, a kormányzás, illetve a vezetési rend fajtája. Noha ennek különféle fajtái vannak, amint a Filozófus tanítja (*Polit.* III.) [7. fej.], a legjobb mégis a királyság, amelyben erénye alapján egy vezető kezében van a hatalom, és az arisztokrácia, vagyis a legjobbak hatalma, amelyben erényük alapján bizonyos kevesek uralkodnak. Ezért valamely országban a vezetők legjobb rendje az, hogy erénye alapján egy ember kezében van a hatalom, aki mindenki fölött áll; alárendeltjei erényük alapján bizonyos hatalommal rendelkező vezetők; de az uralom mégis mindenkié, mert a vezetők mindenki közül választhatók; és mindenki által választottak. A legjobb állam ugyanis össze van téve királyságból (amennyiben egy ember áll az állam élén), arisztokráciából (amennyiben erényük alapján több vezető kezében van bizonyos hatalom), és demokráciából (vagyis a nép hatalmából), amennyiben a vezetők a nép közül választhatók, és a nép választja meg őket. Ámde az isteni törvény alapján éppen ez lett elrendelve. Ugyanis Mózes és utódai az egész nép élén állva, egy személyben kormányozták a népet, ami a királyság bizonyos fajtája. Azután erényük alapján betenkét idősebb vezetőt választottak; az 5Móz 1 [15] ugyanis ezt mondja. »Végy a ti törzsötökből bölcs és nemes embereket, és tedd meg őket vezetőkké.« Ez az arisztokrácia. Demokrácia pedig annyiban volt, hogy ezeket az egész népből választották. A 2Móz 18 [21] ugyanis ezt mondja: »Válassz ki az egész népből bölcs férfiakat...«. Ugyanakkor ezeket az egész nép választotta meg; ezért mondja az 5Móz 1 [13]: »Adjatok magatok közül bölcs férfiakat...«. Ezért nyilvánvaló, hogy a legjobb volt a vezetőknél az a rendje, amelyet a törvény előírt.” AQUINÓI, *Summa Theologiae*. I–II., q. 105. a. 1.

²⁶ „Harmadszor, az emberi törvény lényegéhez az tartozik, hogy az állam közösségét kormányzó léptesse életbe, amint fentebb mondtuk. Ennek alapján az emberi törvények a különböző uralmi formák szerint oszthatók fel. A Filozófus szerint (*Polit.* III.) [7. fej.] ezek egyike a királyság, amikor tudniillik az államot egy személy kormányozza, ennek megfelelően kapjuk »a fejedelmek alkotmányait«. Másik uralmi forma az arisztokrácia, vagyis a legjobbak uralma, és ennek megfelelően kapjuk »a bölcsek választait és a szenátusi határozatokat«. További uralmi forma az oligarchia, vagyis kevés gazdag hatalmasság uralma, és ennek megfelelően kapjuk »a praetori jogot«, amelyet »tisztviselési jognak« is neveznek. Ismét más uralmi forma a népuralom, illetve demokrácia, és ennek megfelelően kapjuk »a népszavazást«. A szarnokság teljesen romlott uralmi forma, amelynek alapján nem kapunk semmilyen törvényt. Végül van ezek keverékéből álló kormányforma is, és ez a legjobb.” AQUINÓI, *Summa Theologiae*. q. I–II., 95. a. 4. 44.

gyakorolt hatalom elemeinek elegyítését valósítja meg. Akkor érhető el ugyanis a leginkább a közjó, érvel, ha a társadalom különböző rétegei egyaránt, tehát mindenki részesedhet – de nem egyformán – a hatalomból. A legjobb államforma következésképpen elméletileg, ideálisan a királyság lenne (*De regno*), a gyakorlati realitást, a reális emberi természetet tekintve azonban – minthogy alig lehet találni feddhetetlen erkölcsű királyt, s a nép se nagyon fogadná el, hogy semmilyen módon ne részesüljön a kormányzásból – a mérsékelt királyi hatalmat megtestesítő, törvény által előírt vegyes kormányzat (*regimen commixtum*) a legjobb rezsim.²⁷ Ebben az egyes elemek valamiképpen harmonikus egyensúlyt adva korrigálják és mérséklük egymást.²⁸ A ténylegesen legjobb kormányzat tehát azon vegyes kormányzat, amely királyságban az uralkodót az egész népből az egész nép választja. Ezért azt írja *Szent Tamás* – mint az imént láthattuk –, hogy a „*legjobb állam*” a királyságból – minthogy egy ember áll az állam élén –, az arisztokráciából – mivel erényük alapján több vezető kezében van bizonyos hatalom –, és demokráciából – azaz a nép hatalmából – van összetéve, minthogy a „*vezetők a nép közül választhatók, és a nép választja meg őket*”. Az isteni törvény is ezt rendelte. *Mózes* és utódai ugyanis az egész nép élén állva, „*egy személyben kormányozták a népet*”, ami – mint írja – a „*királyság bizonyos fajtája*”. Azután hetvenkét idősebb erényes, bölcs és nemes vezetőt választottak, ami pedig az arisztokratikus hatalomgyakorlási elem. Demokrácia pedig annyiban volt jelen, hogy ezeket a vezetőket az egész népből választották és az egész nép választotta meg őket. Ezért nyilvánvaló – írja az Angyali Doktor –, hogy a legjobb volt a vezetőknek az a rendje, amelyet az isteni törvény előírt.

E vegyes alkotmányos és kormányzati rend nélkül – ahol tehát mind a három társadalmi réteg (király, arisztokrácia, nép) és az azok által képviselt pozitív kormányzati elem megjelenik, s részt vesznek így meghatározott helyen és módon a kormányzás felelősségében – az egyes kormányzati módok óhatatlanul az ellentétükbe korcsosulnának. Azonban vegyük észre azt is, hogy a nép közvetlenül nem gyakorol hatalmat, azaz nem kormányoz, vagyis nincsen szó nép általi kormányzásról. Az erényes és bölcs király kormányoz az ugyanilyen erényekkel bíró nemes bölcsek alkotta arisztokrácia segítségével. A nép oly módon vesz részt a hatalomgyakorlásban és a vezetők, de különösen a király „*kontrolljában*”, hogy a népből választhatók a vezetők, így a király is, és a nép választja őket. A nép szerepe tehát abból a szempontból is nagyon fontos egy „*királytűkör*”, de akár egy realistább politikai elemzés szempontjából hasonlóképpen, hogy a nép az adott „*jellemével*” és választásával meghatározza a vezetőket és ezáltal ez utóbbiak erkölcsi minőségét is. Ám e vezetők kormányzásuk módjával hatást gyakorolnak az alacsonyabb szintű beosztottakra, s a nép „*jellemére*” hasonlóképpen. *Szent Tamás* félbeszakadt művét folytatva *Tolomeo da Lucca* Sírak fiának könyvére utalva írja, hogy „*amilyen a nép fejedelme, olyanok a tanácsosai; s amilyen a város feje, olyanok a lakói is*.”²⁹ Amennyiben tehát a nép választja a királyt és a hivatalnokokat, annyiban ez utóbbiak olyanok lesznek etikusságukban, mint amilyen általában a nép. Mivel pedig az uralkodó jelleme hat a hivatalnokok erkölcsére, ezért ezek a fejedelmek erkölcsével hozzávetőleges hasonlóságot fognak

²⁷ AQUINÓI, Summa Theologiae. I–II., q. 105 a 1. A *Szent Tamás* szerint helyes kormány-, illetve államberendezkedési forma kérdéséhez lásd: SIMONETTA, Rimescolare le carte (2009). Lásd: újabb kiadását: SIMONETTA, Rimescolare le carte.

²⁸ „*Dicit ergo primo, quod quidam dicunt quod optimum regimen civitatis est quod est quasi commixtum ex omnibus praedictis regiminibus. Et huius ratio est, quia unum regimen temperatur ex admixtione alterius, et minus datur seditionis materia, si omnes habeant partem in principatu civitatis; puta si in aliquo dominetur populus, in aliquo potentes, in aliquo rex: et secundum hoc maxime laudabitur ordinatio civitatis Lacedaemoniorum [...]*” AQUINO, Sententia libri politicorum 2., 7., 4.

²⁹ „*Olyan a nép, mint a fejedelmek, amilyen a város feje, olyanok a lakói is*.” Sír 10:2. Lásd: AQUINÓI, A fejedelmek kormányzásáról II., X., 78.

mutatni. Továbbá mivel a vezetők hiteles példája hatást gyakorolhat a népre – ezért is írtak egyházi személyek királytűkröket –, ezért a nép ilyen jelleművé válva hozzá hasonló királyt, fejedelmet és hivatalnokokat fog választani, már ahol erre hatalma és lehetősége van. A (dinasztikus) utódlási rendszer ezt kizárta, de a városokban és a provinciákban erre lehetőség volt.

A népet *Szent Tamás* nem individuumok aggregátumaként, hanem társadalmi testként felfogott sokaságként látta, ekképpen a nép általi választás (*electio*) a jelenlevő nép egyhangú közfelkiáltásos választását jelentette, amellyel a jelölt tisztségre való érdemességét tanúsították.³⁰ Nincsen tehát szó a modern értelemben vett, egyénekből aggregált szuverén nép kollektív akaratkinyilvánításáról. A választás aktusa inkább a politikai közösségnek mint egésznek a fejedelemmel, a kormányzó királlyal szembeni felsőbbbségét fejezte ki és egyben erősítette meg, annak minden tagját egységben tartva, miközben a királynak, mint a politikai test legfőbb tagjának a politikai közösség engedelmisséggel tartozott.³¹

A *Szent Tamás*nál szereplő „mindenki által választott” és a „mindenki közül választható” kitételek nem jelentették azt, hogy mindenki lehetett megválasztott, illetve választó, mégis „a nép” nála a teljes sokaságot jelentette,³² tehát szélesebb választójogot tartalmazott, mint például *Arisztotelész*nél az található volt, akinek *Politikáját* kommentálta *Szent Tamás*. A dominikánus szerzetes ugyanis a választók közé sorolta, pontosabban nem zárta ki azok közül – ellentétben *Arisztotelésszel*, aki a városállam polgárainak teljessége alatt gyakorlatilag a mai értelemben vett polgárságot értette – a munkásokat, így a kézműveseket és a földműveseket sem, azaz nem tett e tekintetben megszorítást.³³ (Természetesen ez azért távolról sem jelenthet modern értelemben vett teljes választójogot,³⁴ de teljes polgári jogi jogegyenlőséget sem.³⁵) A tisztségeket betöltőknek pediglen nemes rangúak közül megválasztott erényes, bölcs és méltó embereknek kellett lenniük.³⁶

Találunk olyan passzust *Szent Tamás Arisztotelész Politikájához* írt kommentárjában, ahol *Arisztotelész* felmenti *Szólont* azon vád alól, hogy engedte, hogy Athénban „népi államot” hozzanak

³⁰ MERLO, La sintassi del „regimen bene commixtum” e del „regimen politicum” fra Tommaso d'Aquino e Tolomeo da Lucca 36.

³¹ Lásd: MERLO, La sintassi del „regimen bene commixtum” e del „regimen politicum” fra Tommaso d'Aquino e Tolomeo da Lucca 36. A király állami funkciója *Aquinói Szent Tamás* államelméletében nem különült el önálló, az államot megjelenítő entitásként az általa kormányzott politikai közösségtől.

³² SPIAZZI, Democrazia e ordine morale secondo la mente di San Tommaso d'Aquino 158. 1. jegyzet.

³³ SPIAZZI, Democrazia e ordine morale secondo la mente di San Tommaso d'Aquino 158. 1. jegyzet.

³⁴ A nőknek nem lehetett teljes értékű állampolgársága: „Noha azt is lehet mondani, hogy az említett tilalom a férfiakra vonatkozott, nem a nőkre, akik nem lettek abszolút értelemben polgárok.” AQUINÓI, Summa Theologiae I–II., q. 105, a. 3 ad. 1. 169. Később definiálja a ‘polgár’ két fogalmi megnevezését („abszolút értelemben” és „bizonyos értelemben” ‘polgár’) *Arisztotelész* nyomán az Angyal Doktor: „A második ellenvetésre azt kell mondanunk, hogy kétféle értelemben lehet valaki polgár: abszolút értelemben és bizonyos szempontból, ahogy a Filozófus mondja (Polit. III.) [5. fej.]. Abszolút értelemben az a polgár, aki megteheti azt, ami a polgárok joga, például tanácsot adhat és megítélheti a népet. Bizonyos értelemben pedig polgárnak mondható mindaz, aki az országban lakik (az egyszerű emberek, az öregek és a gyermekek is, akik nem alkalmasak arra, hogy hatalmuk legyen a népközösségre tartozó dolgokban).” AQUINÓI, Summa Theologiae I–II., q. 105, a. 3 ad. 2. 169. A teljes jogú polgárok a korban kisebbségben voltak, hiszen nem tartoztak hozzájuk a nők, a cselédek, a napszámosok, a nemrég bevándoroltak, az egyik napról a másikra élő munkanélküliek, s a vallási kisebbségek, így a zsidók sem.

³⁵ Ha pedig a Ciprusi Királyság lakosainak korabeli jogi státuszát nézzük tágabb perspektívában, amelynek uralkodójának írta *Szent Tamás* a De Regnót, akkor azt láthatjuk, hogy ott sem volt teljes jogegyenlőség a nemzetiségek között, így elsősorban az óslakos görögök és a betelepült, magasabb társadalmi és így jogi státusszal bíró frankok között. Az óshonos görögök ugyanis nem lehettek vazallusok, nem tanúskodhattak a nem frankok ellen a Legfelső Bíróság előtt, s ha volt is tanúskodási joguk, a frankok tanúskodási joga preferált volt velük szemben. EDBURY, The Lusignan Regime in Cyprus and the Indigenous Population 4–5.

³⁶ MERLO, La sintassi del „regimen bene commixtum” e del „regimen politicum” fra Tommaso d'Aquino e Tolomeo da Lucca 37.

létre.³⁷ A dominikánus szerzetes szerepelteti *Arisztotelész* érvét, miszerint *Szolón* csak a legszükségesebb hatalmat adta a népnek, hogy a magisztrátusokat megválasszák és kijavítsák a hibáikat. *Szolón* azért minősítette ezeket feltétlenül szükséges hatalmi elemeknek, mert ezek nélkül a nép szolga lett volna, minthogy olyan kormányzókat helyeztek volna föléjük, akiket nem akaratuk szerint választottak, s mivel nem lettek volna ekképpen olyan helyzetben, hogy e rajtuk uralkodók rossz tetteire orvoslást kapjanak, ezért elviselhetetlennek érezve a szolgaságot, a kormányzók ellenségévé vált volna a nép. *Szolón* tehát nem juttatta hatalmi kormányzati pozícióba a népet azáltal, hogy a sorsolás útján az egész népből választott néptörvényszéket minden ügyben illetékesé tette,³⁸ minthogy megmaradtak az arisztokratikus (hivatalok választás révén betöltése) és az oligarchikus (Areioszpagosz tanácsa) alkotmányos elemek is, vagyis nem kívánt demokráciát létrehozni.³⁹ A nép által választott demagóg népvezérek voltak azok – valószínűsíti *Arisztotelész* –, akik a démosznak mint egyetlen nagy türannosznek való hízélgéssel és egyéb alkotmányos intézkedésekkel – a népbíráóságban való részvételért fizettség adása, az Areioszpagosz tanácsa jogkörének megcsorbítása stb. – a demokrácia felé sodorták az alkotmányos működést. Következésképpen ez nem róható fel *Szolón*nak. *Szent Tamás* tehát ezt az arisztotelészi véleményt azon tartalmában idézi, ahogy arra az imént hivatkoztunk. *Szolón* tehát csak a legszükségesebb hatalmat adta meg a népnek,

³⁷ „[...] ami pedig *Szolón*t illeti, sokan úgy tekintik, mint kiváló törvényhozót. Hogy ő volt az, aki a nagyon is korlátlan oligarchiát megdöntötte, a nép szolgálai helyzetét megszüntette, az ősi demokráciát megalapozta, s az alkotmány különböző elemeit sikeresen egybeolvasztotta; az *Areiosz pagosz* tanácsa oligarchikus, a hivatalok választása arisztokratikus, a törvényszékek rendszere pedig demokratikus. Amde a valóságban úgy látszik, *Szolón* nem szüntett meg intézményeket, amelyek már megvoltak, mint amilyen a tanács és a hivatalok választás útján való betöltése, hanem megalapozta a demokráciát azáltal, hogy a törvényszékeket az egész népből állította össze. Ezt sokan a szemére is hányják, hogy az alkotmány többi tényezőjét tönkretette azáltal, hogy a néptörvényszéket, holott az sorsolás útján egészül ki, minden ügyben illetékesé tette. Mihelyt ugyanis ez hatalommá vált, a népnek, mint egy türannosznek, hízélgé, az alkotmányt a demokrácia mai formájára változtatta; az *Areiosz pagosz* tanácsának jogait *Ephialtész* és *Periklész* csorbította meg, a törvényszék tagjainak javadalmaságát ugyancsak *Periklész* vezette be, s ilyenformán minden népvezér tovább-tovább sodorta a városállamot a demokrácia mai formája felé. Úgy látszik, hogy ez nem *Szolón* elgondolása szerint történt, hanem inkább az események összefüggése folytán (a köznép, mely a méd háborúban a tengeri uralmat megszerezte, elbírta magát és hitvány demagógokat választott vezetőiül, míg vele szemben becsületes emberek állottak); *Szolón* maga, úgy látszik, csak a legszükségesebb hatalmat adta meg a népnek, ti. a hivatalnokok választásának és ellenőrzésének jogát (mert ha még ez a joga sincs, a nép szolgasorban volna és ellenséges érzületű lenne); azonban minden hivatali előkelőkkel és vagyonosokkal töltött be, ezek a pentakoszmedimnoi (ötszáz vékások), a zeugitai (gyalogosok) és a harmadik, az úgynevezett hippeisz (lovások) rendjéből, míg a negyedik rend a thétész (zsellérek), amely semmi hivatalba nem juthatott be.” ARISZTOTELESZ, Politika. 1273b–1274a, 1289a. 75–77.

³⁸ A népbíráskodás létrejöttét a demokratikus reform vívmányának tekintették, olyannyira, hogy *Arisztotelész* a népbíráskodásban látta a politikai hatalom demokratizálódásának zálogát: „Mert ahogyan a nép ura volt a szavazókövecsnék, úgy ura lett az államnak is”. ARISZTOTELESZ, Az athéni állam 10. A demokratikus meggyőződés ideológiailag alapozta meg a népbíráskodást, gyakorlatban pedig valóban a nép hatalmának megerősödéséhez vezetett. Érdekes ténynek minősül, hogy a jogalkotási és a bírói eljárás strukturális azonosságáról beszélhetünk, hiszen a nomothetaik (a népbíráóság törvényalkotásra létrehozott különbíráóságának tagjai) jogpolitikai vitát folytattak le a régi és az új normatívák védelmében, illetve ellenében, mintegy igazi agón-eljárást megvalósítva, ugyanúgy, mint a jogalkalmazási eljárásban. Mindazonáltal megállapítható, hogy a különböző – a törvények szakszerűségét biztosító – testületek csak de facto és nem az elvet illetően korlátozták a népgyűlés törvényalkotó kompetenciáját, hiszen a törvény csak a nép akaratának lehetett a kifejeződése. A görög (főleg athéni) népbíráóságok működésének leírásához és jogfilozófiájának bemutatásához lásd: FRIVALDSZKY, Retorika, nyilvánosság és érvelés a polisz bíróságain 22–37.

³⁹ „Quod autem Solon hoc non intenderit, patet per hoc, quia Solon non dedit potestatem populo, nisi illam quae est maxime necessaria, ut scilicet eligeret principes et corrigeret eorum errores. Hanc autem potentiam populi dicit esse necessariam, quia sine hoc populus esset servus, si sine sua voluntate principes acciperentur, et non posset emendare mala quae principes facerent; et cum servitutem ferre non posset fieret adversarius principibus. Sed omnes principatus instituit primo ex insignibus, idest nobilibus et divitibus. Et secundario instituit ex quibusdam quingentis qui erant quasi medii in civitate, quos medignos vocat, quasi moderatores, et ingarios eos vocat, quia erant capita societatum vel artium quasi coniungentes multitudinem; et tertio instituebat principes ex equitibus, qui erat tertius ordo. Quartus autem ordo erat mercenariorum, qui erant infima pars populi: ad quos nullus principatus pertinebat. Et sic patet, quod in principatibus maiorem partem addidit maioribus quam populo. Unde non fuit eius intentio instituere democratiam; sed consecuta est praeter eius intentionem.” AQUINO, Sententia libri Politicorum 2., 17., 4.

hogy a hivatalnokokat (magisztrátusokat) megválasszák és ellenőrizzék. Enélkül a nép szolgásterében maradt volna és ellenséges érzülettel viseltetett volna a magisztrátusokkal szemben. Azonban minden hivatalt előkelőkkel és vagyonosokkal töltött be, azaz megmaradt azok arisztokratikus és oligarchikus alkotmányos jellege. A negyedik rend (*thétesz*) tagjai, azaz a zsellérek semmilyen hivatalt nem tölthettek be. Amit tehát demokráciának gondolunk, s amelynek megítélésekor – vélhetően – egyetértően idézi *Arisztotelészt Szent Tamás*, az *Szolón* esetében a vagyonos és előkelő hivatalnokok nép általi megválasztásának és ellenőrzésének jogát fedte, továbbá – és ez a legfontosabb – a népbíráskodást intézményesítette.

Szent Tamás legjobb államnak nevezett vegyes vagy kevert alkotmányú monarchiája, amit ő '*politia*'-nak nevezett a *Summa Theologiae*-ben, törvények által szabályozott, ezért '*politikai módon*' gyakorolt kormányzati rendszert takart. Ő a rossz államfajták között szerepeltetett demokrácia – de ami, ne feledjük, a legkevésbé rossz az igazságtalan kormányzati módok között – bizonyos jó elemeit is megjeleníti a legjobb állam vegyes alkotmányos rendszerében. Azt írja, hogy a legjobb alkotmányos állam (*politia*) az, amikor a királyság és az arisztokrácia mellett a nép hatalma abban áll – s ez a demokratikus elem –, hogy a vezetők a nép közül választhatók, és a nép választja meg őket.⁴⁰ A *Summa Theologiae Prima Secundae*-ben (1266–1270) található érett meghatározása szerint a realitásokat tekintve az elérhető legjobb a kevert, vagy a vegyesnek nevezhető államforma, ami az *igazságos államformákat*, azaz a királyságot, az arisztokráciát és a '*politiát*' szűkebb – a demokrácia ellentétéként vett, vagy annak jó aspektusait tartalmazó – értelmében elegyíti. Ez tehát *Szent Tamás* saját személyes véleményét kifejező álláspontja, s nem az arisztotelészi *Politika Szent Tamás*-i kommentárjából kinyerhető, általa vélhetően, feltételezhetően a legjobbnak tartott állam- vagy kormányzati forma.⁴¹ Ez tehát a mérsékelt, azaz törvények szabályozta, '*politikai módon*' gyakorolt

⁴⁰ Érdemes itt a latin eredetit idézni: „*Talis enim est optima politia, bene commixta ex regno, inquantum unus praeest; et aristocratia, inquantum multi principantur secundum virtutem; et ex democratia, idest potestate populi, inquantum ex popularibus possunt eligi principes, et ad populum pertinet electio principum.*” AQUINÓI, *Summa Theologiae*. I–II., q. 105 a. 1 co.

⁴¹ *Szent Tamás Arisztotelész Politika* című művéhez írt kommentárja nagyon hozzátetvelegesen azokban az években keletkezhetett, amikor a *De Regnó*t is írhatta. Bár *Szent Tamás* jól tudott görögül, nem volt görög fordító. Mivel *Arisztotelész Politika*jának nem volt hiteles latin verziója (még arabra sem fordították le azt), ezért valószínű, hogy ő maga kérte meg egy fordítással foglalkozó rendtársát, hogy azt ültesse át latinra. *William of Moerbeke* flamand dominikánus szerzetesről (1215–35 – c. 1286) van szó (hollandul: *Willem van Moerbeke*, latinul: *Guillelmus de Morbeke*), aki kb. 1260-ban fejezte be *Arisztotelész* e műve teljességének lefordítását latinra (ezelőtt volt egy nem teljes fordítás is – az I. fejezet és a II. fejezet nagyrésze –, aminek vélhetően szintén ő volt a fordítója). *Szent Tamás* nagyon valószínűsíthetően a második, teljes fordítást vette alapul a saját befejezetlen *Politika*-kommentárjában, ami az első és a második, illetve a harmadik könyvet tárgyalja a hatodik fejezet végéig. A *Politika*-kommentárját *Pietro d'Alvernia* (kb. 1240–1304), *Szent Tamás* nem klerikus tanítványa fejezte be 1295 előtt, aki 1270 körül szinte majdnem biztosan hallgatta *Szent Tamás*t párizsi tanulmányai során. (Hosszú ideig a kommentárnak ezt az általa készített befejezését is *Szent Tamás*nak tulajdonították.) Nem valószínű, hogy *Szent Tamás* a nem teljes korábbi fordításra támaszkodott volna, s mindenesetre nem támaszkodhatott arra a második könyv utolsó és a harmadik könyv első fejezetei tekintetében. Lásd: *Richard J. Regan* fordítói bevezetőjét: AQUINAS, *Commentary on Aristotle's Politics*. 1260 előtt tehát nem állt még *Tamás* rendelkezésére a második, immáron teljes fordítás. Ezért nagyon valószínű, hogy a második párizsi tartózkodása (1268–1272) alatt írta meg a kommentárját, írja *Regan* (uo.). Vannak olyan esztörténészek, akik a kommentár műfaji korlátozottságból fakadó tartalma miatt – minthogy az eleve nem tartalmazhat önálló vagy kritikai gondolatokat, azaz az eredeti saját gondolat hiányában – eleve nem tekintik a kommentárt az esztörténeti elemzés kiemelkedően fontos tárgyának, amely feltétlenül szükséges lenne ahhoz, hogy *Szent Tamás* helyes politikai kormányzásról, illetve a helyes és helytelen államformáról vallott koncepciójáról teljes és hiteles képet kapjunk. Lásd: ACETI, *San Tommaso D'Aquino e la politica*. 305. 2. jegyzet. Itt a szerző azt az álláspontot foglalja el, hogy *Szent Tamás Arisztotelész Politika*jához írt kommentárját kizárólag csak akkor veszi figyelembe, ha az *Szent Tamás* személyes hozzájárulásaként jelenik meg. E tekintetben *Graneris*re is hivatkozik, aki hasonló álláspontot képviselt 1950-ben, a híres „*Contributi tomistici alla filosofia del diritto*” című munkájában. Nem világos, hogy arra gondol-e, hogy a személyes hozzájárulás csak azt jelenti-e, hogy ő maga írta szerzőként a *Politika*-kommentárnak azt a részét, vagy azt is, hogy személyes véleménye tűnik ki *Szent Tamás*

királyság, amelyben vannak arisztokratikus és demokratikus hatalmi tényezők, alkotmányos elemek, s ezért kevert vagy vegyes jellegű monarchikus állam.

Szent Tamás tehát *Arisztotelész*-t kommentálva írja, hogy *Szolón* nem kívánta a legalsóbb rendű réteget – kormányzói képesség és erény híján – kormányzati hatalomra juttatni, s hogy végül megkaparintották a hatalmat és demokratikus államot hoztak létre, az *Szolón* szándékai ellenére történt.⁴² A legalsóbb réteg politikai hatalma és feladata tehát abban állt, hogy megválassza, és ha szükséges, „*kijavítsa*” a magisztrátusokat.

Érdeemes tudatosítani, hogy a *‘politia’* *Szent Tamás*nál – ami *Arisztotelész*nél: *‘politeia’*⁴³ – a demokráciának mint igazságtalan kormányformának helyes megfelelője, még ha a legkevésbé is helyes az igazságos kormányformák között.⁴⁴ A *‘politia’* ezen túl, mint az imént láthattuk,⁴⁵ tágabb értelmében az állam formáját (azaz lényegi berendezkedését) jelöli, aminek a legjobban megszerkesztett módja a kevert vagy vegyes alkotmányú kormányzati berendezkedés, s ami elegyíti a királyság és az arisztokrácia helyes államformáját, valamint a demokrácia igazságtalan kormányzati formájának egynémely elemét. Ez azonban már nem a demokrácia mint igazságtalan alkotmányos rezsím ellentéte, ami pedig a szűkebb értelemben vett *‘politia’*. A *De Regno Tolomeo da Lucca* által írt részében található egy általános érvényű megállapítás, ami tehát a természeti világra is érvényes. Ez úgy hangzik, hogy mindig van a keverékekben egy, a többivel szemben hangsúlyos, uralkodó elem.⁴⁶ Érdeemes ezt is figyelembe venni *Szent Tamás* kevert államának, mint legjobbnak értelmezésekor, amikor a mérsékelt királyi hatalom, a vegyes vagy kevert alkotmány „politikai” jellegét, vagy a legjobb állam *‘politia’*-voltát kívánjuk megérteni. (*Tolomeo da Lucca* szerint például a *‘politikai módon’* való kormányzás az adott *‘politia’* szerinti minisztereket igényel,⁴⁷ ami – többek között – azt fedi, hogy bérért végzik tevékenységüket, ez pedig a legtöbbször azt vonja magával, hogy nem az alattvalók, hanem saját érdeküket tekintik.)⁴⁸

A vegyes alkotmányban tehát az elemek nem egyenlő arányban hatják át egymást, és nem is azonos a súlyuk és a funkciójuk; továbbá az így előálló rezsím csak a relatíve elérhető legjobb kormányzat mód, s nem pedig az abszolút értelemben legjobb. A vegyes alkotmányú *‘politia’*, valamint a *‘politikai módon’* való kormányzásnál (is) megjelenő, eredetileg szűkebb értelemben használt *‘politia’* (ami pedig a demokrácia ellentéte, s a legkevésbé igazságos kormányzati forma a helyes államformák között) csupán azon politikai berendezkedést jelölheti, amiben a jó és az annak

kommentárjából. Felhívja ugyanis a figyelmet arra, hogy nem a teljes szóban forgó kommentár autentikus, vagyis azt nem teljesen *Szent Tamás* írta. (Arról az imént esett szó, hogy *Szent Tamás Arisztotelész* Politikájához írt kommentárja befejezetlen maradt.) Véleményünk szerint e kommentárt is figyelembe kell venni az Angyal Doktor politika-felfogásának hiteles és teljes megértéséhez, s különösen a *De Regno* bizonyos szöveghelyeinek helyes interpretálásához.

⁴² Újból idézzük, de most már csak a főszövegben imént hivatkozott a szöveghelyet: „*Quartus autem ordo erat mercenariorum, qui erant infima pars populi: ad quos nullus principatus pertinebat. Et sic patet, quod in principatibus maiorem partem addidit maioribus quam populo. Unde non fuit eius intentio instituere democratiam; sed consecuta est praeter eius intentionem.*” (kiemelés tőlem: F. J.) AQUINO, *Sententia libri Politicorum*. 2., 17., 4.

⁴³ Az arisztotelészi *‘politeia’* többértelmű kifejezés, amely ismérvei között szerepel a vegyes (kevert) kormányzat fogalmi elem is. MILLER, *Nature, Justice, and Rights in Aristotle’s Politics* 252–254. A *‘politeia’* és a *‘politia’* arisztotelészi fogalmak elemzéséhez ld. VIDA, *La politia aristotelica e l’elogio della medietà* 25–26.

⁴⁴ „*Opponitur enim politiae quidem democratia, utrumque enim, sicut ex dictis apparet, est regimen quod per plures exercetur; aristocratiae vero oligarchia, utrumque enim exercetur per paucos; regnum autem tyrannidi, utrumque enim per unum exercetur.*” AQUINÓI, *De Regno* 1., IV.

⁴⁵ AQUINÓI, *Summa Theologiae*. I–II., q. 105 a. 1 co.

⁴⁶ AQUINÓI, *A fejedelmek kormányzásáról* II., X. 79.

⁴⁷ „*[...] unde regimen politicum ministros requirit secundum qualitatem politiae.*” DE LUCCA, *De regno continuatio* II., X.

⁴⁸ Vö.: AQUINÓI, *A fejedelmek kormányzásáról* II., X. 78.

elfajzását meggátló jó és/vagy rossz másik kormányzati mód (pl. demokrácia) jó oldala együttesen „*keveréki*”, vegyes kormányzati alakban adja az adott hely és kor által szükségessé tett módon a leginkább kielégítően jól működő, vagyis a mind több ember számára valódi jót jelentő állami valóságot. A kormányzást jelentő vagy arra kiható hatalmi tényezők hatásköreit megosztó, de azok együttműködésére építő, a néptől hatalomkeletkeztető választói megbízatást igénylő, a királyi kormányzásban arisztokratikus testület tanácsadói támogatását nyújtó, az előbbiek folyamatos és/vagy időszakonkénti hatalmi ellenőrzését végző, általában felelősséget támasztó, alkotmányosan hatalmi „*fékeket és ellensúlyokat működtető*”, törvények által szabályozott rezsim egésze alkotja e relatíve legjobb, ‘politikai módon’ gyakorolt vegyes állami királyság ‘*politia*’ formáját. A ‘politikai módon’ gyakorolt korlátozott királyi hatalomra azonban nem csak azon esetben van szükség, amikor nincsen olyan tiszta erényű király, akinél ne állna fel a zsarnokságba fajulás veszélye, ahogy azt *Szent Tamás* írja, hanem olyankor is, amikor nincsen szükség arra, hogy a király kényszerítse a romlott természetű népet, mivel olyan bölcs és erényes férfiak képezik a politikai társadalmat, ahol lehet az ép emberi természet állapotát utánozva, ahhoz közelítve királyi hatalom nélkül, ‘politikai módon’ gyakorolt hatalom szerint kormányozni és élni – ahogy azt már viszont *Tolomeo da Lucca* veti papírra a *De Regnó*t folytatva, az ókori rómaiakra hivatkozva.⁴⁹

A *Szent Tamás* által bemutatott kormányzati rendszerben – nem árt a félreértések elkerülése végett megjegyezni – a király nem csak ‘államfő’ modern értelemben, hanem a késő középkori felfogás jegyében a legfőbb bíraskodási és kormányzati hatalom gyakorlója is, a törvényhozásban betöltött kulcspozíciója mellett. Valódi felelős uralkodó nem csak, vagy nem elsősorban politikai, hanem a keresztény elvárások mentén elsősorban erkölcsi, és az azon alapuló jogi (és természeti törvényi), azaz az igazságosság szerinti kormányzási kötelességének teljesítése értelmében. Politikai kontrollját napi szinten az optimátákon alapuló arisztokratikus tanácsa, valamint preventív kontrollként a nép általi megválasztása jelenti. A *De Regnó*ban is tett említést a mérsékelt, korlátozott királyi uralom intézményesítésének szükségességéről, de azt nem fejtette ki ott, hogy ez mit is jelentene az intézményi, pontosabban a jogi megvalósítás tekintetében. A király ugyanis – fő szabály szerint – nem váltható le alkotmányosan vagy politikailag szabályozott módon, hiszen nem meghatározott időtartamra kapott megbízatást és politikailag nem felelős bármely nála nagyobb politikai hatalmi szerv, személy vagy testület felé. Csupán előre szabályozottan alkotmányosan korlátozható a királyok hatalma. Erre főleg a királyok rossz kormányzása eredményeképpen került sor karták formájában, jobbra a 13. században. Ezek ellentmondási és ellenállási jogot, valamint trónfosztást helyeztek kilátásba az önkényes és jogtalan uralkodással szemben.

A királyi hatalom a *Summa Theologiae* megközelítésében dinasztikusan nem öröklendő, vagyis a monarchikus elv az uralkodó megválasztása révén elválasztásra kerül az örökletesség elvétől. Az előbbi a jó kormányzás konstans eleme, az utóbbi pedig kontingens megfontolásokból, azaz a hasznosság alapján kerülhet bevezetésre vagy megszüntetésre.⁵⁰ Látható tehát, hogy a késő középkorban a király tisztsége létezik a természet alapján a közjóra való helyes kormányzás egységessége és hatékonysága céljából, s így Isten rendelése alapján, ahogy az a természetben

⁴⁹ „Primo quidem, si referamus dominium ad statum integrum humanae naturae, qui status innocentiae appellatur, in quo non fuisset regale regimen sed politicum, eo quod tunc non fuisset dominium quod servitutem haberet, sed praeeminentiam et subiectionem in disponendo et gubernando multitudinem secundum merita cuiuscumque, ut sic vel in influendo vel in recipiendo influentiam quilibet esset dispositus secundum congruentiam suae naturae. Unde apud sapientes et homines virtuosos, ut fuerunt antiqui Romani, secundum imitationem talis naturae regimen politicum melius fuit.” DE LUCCA, *De regno* continuatio II., IX.

⁵⁰ SPIAZZI, *Democrazia e ordine morale secondo la mente di San Tommaso d’Aquino* 158.

meglevő minták elvei alapján ésszel belátható. Következésképpen egyetlen konkrét király sincsen a trónon személy szerint Isten rendelése alapján, ellentétben azzal, ahogy azt az abszolutista királyok a 16–18. századokban állították magukról (tévesen és/vagy visszaélés-szerűen). A királytükörnek⁵¹ is tekinthető *De regnō*ban – vagy legalábbis annak *Szent Tamás* által írt részében – nem a királyság fent leírt vegyes kormányzati formáját, hanem a királyságot mint olyant tekinti a lehető legjobb állam-, illetve kormányformának, amíg az nem fordul át a legrosszabb kormányzási módba, azaz a zsarnokságba. Ez utóbbi elkerülése érdekében elsőrendűen fontos a király erényes jelleme és a kormányzással összefüggő helyes céljainak elvi meghatározása. (Az alkotmányos szerkezet, ami inkább intézményes biztosítékokat jelentett az előbbiektől való eltérés megelőzése érdekében, illetve, ha az megtörténne, akkor azok korrekciójaként vagy fékjeként, másodlagos, azaz csak másodsorban elemzendő kérdés lenne a ‘királytükör’ fő műfaji céljához képest. Éppen ezért nem is volt királytükörben tárgyalandó e kérdéskör. Talán ezért is hagyta félbe és nem folytatta *Szent Tamás* a *De Regno* írását?⁵²) *Szent Tamás* az erényes jellemű király választását és a királyi hatalom mérsékelt és korlátozott voltát tekintette a legalkalmasabb módnak arra, hogy a zsarnokságot el lehessen kerülni, azaz itt nem kifejezetten a királyság vegyes vagy kevert alkotmányos kormányzati formáját részesítette előnyben. A problémát az jelenti, hogy a királyság a legjobb kormányforma, ami viszont a legrosszabb kormányzati módba, a zsarnokságba válhat át. A legrosszabb zsarnokság azonban –

⁵¹ A ‘fejedelemtükör’ (*speculum principis*) vagy ‘királytükör’ műfajának kialakulásához és korai (középkori) formáinak bemutatásához ld. FALKOWSKI, The Carolingian speculum principis – the Birth of a Genre 5–27.

⁵² Érdemes e ponton egy rövid műfaji tisztázásra kitérnünk. A ‘tükör’ (*speculum*) irodalmi zsáner ezen évtizedekben a legáltalánosabb értelmében csak annyit jelentett, hogy abban a tudás egy területének általános áttekintése történik meg egy ilyen céllal született elbeszélő műben, amely akár legteljesebb formájában egyfajta (filozófiai) összefoglaló ‘enciklopédia’ alakját is ölthette. A tudás általános tárházát azonban egy adott tudásterületen is lehet összegezni. Ekképpen fejlődött ki a 13. századra a kor természettudományos ismereteit felölelő ‘*Speculum naturale*’ (‘Természeti tükör’) műfaja, illetve a leggyakrabban főként a krónikás történetírók által feljegyzett ‘*Chronographia*’, illetve ‘*Chronicon*’ alapulvételével megírt ‘*Speculum historiale*’, azaz ‘*Történeti tükör*’. Ehhez társult a teológia kérdéseit átfogóan tagláló traktátus, a ‘*Speculum doctrinale*’. E század második harmadának végére a tudás teljes egésze területén írt enciklopédikus, rendszerezve elemző-feltáró művek is napvilágot láttak a ‘*Speculum maius*’ nevet hordozva. Több ilyen, a 13. században ismert tudásanyag tárházát tartalmazó tükör (*speculum*) is készült tehát akkoriban a speciálisabb területeken, vagyis az egyetemes történelemírás, azaz a világkrónika, a természetismeret és a teológia ismereti területén, de az 1260-as években már az akkori tudás teljes tárházát is felölelően, mégpedig gyakran domonkos szerzetes mesterek tollából. „A [...] Beauvais domonkos rendházának alperjeleként adatolható Vincentius (Vincentius Bellovacensis, Vincent de Beauvais) 1260 tájára készült el a középkori tudás enciklopédiáját nyújtó *Speculum maius*-ával (Nagy tükör) [...]”. CSAKÓ, Az Árpád-Kori Magyarország a francia területen keletkezett elbeszélő kútfők tükrében 21. A keresztény uralkodó jó kormányzását kifejtő specifikus ‘királytükör’ az ideális király erényeit és annak kívánatos országhelyettesítési módját írta le, pontosabban írta elő normatív módon. Egy jó kormányzást megvalósító ország alkotmányos berendezkedésének teoretikus bemutatása, amely azon eshetőségre lett szabott, ha mégsem lenne ilyen jellemű a király, s ezért uralkodói hatalmát fékező közjogi („alkotmányos”) mechanizmusokkal szükséges a közjóra irányuló hatalomgyakorlást elmozdítani, nos, az már inkább a valóságközelibb politikai realitás vizsgálatát igényelte és ily módon került megfogalmazásra. Ez magában foglalhatta az uralkodók cselekedeteinek bőséges szemléltető példáit a világtörténelem több korszakából, ami e vonatkozásban már-már a ‘*Történeti tükör*’ műfaji sajátosságát idézheti. Ez azonban már nem volt ‘királytükör’-nek tekinthető, de még ‘*Történeti tükör*’-nek sem, hanem inkább kormányzáselemleti traktátus műfaját öltötte, még ha tartalmazott is az előbbiekből sajátosabbnak tűnő tartalmi elemeket. E fejtegetések és szemléletes összefoglaló leírások azonban, az áttekintés általános jellege folytán, mégis akár egyfajta ‘speculum’-nak is tekinthetők a terminus tágabb értelmében. Az Angyali Doktor által írt rész a *De Regno*ban inkább minősíthető szűkebb értelemben vett királytükörnek, mintsem a mű befejező folytatása, amely tanítványától származik, s amely fejezeteket inkább csak a kormányzat általános leíró-elemző áttekintéseként nevezhetnénk egyfajta állami vagy kormányzati tipizációnak, vagy politikai „speculum”-nak (ilyen nem létezett a korban), de semmiképpen sem szűkebb értelmű ‘speculum principis’-nek, azaz fejedelemtükörnek. De térjünk vissza a *De Regno* *Szent Tamás* által írt részében található egyik legnehezebb kérdés vizsgálatához! Ahhoz, hogy miként képes a legjobb kormányzás, vagyis a monarchikus egyeduralkodó az önkényuralomba fajulás veszélyét elhárítani.

mint azt nemrég láthattuk – nem az egy személy kormányzásából, hanem a többekéből jöhet létre, márpedig ez utóbbi szerinte (véltetően jó eséllyel) zsarnokságba válhat át. Azonban nem is annyira az egyeduralkodó biztosította egységesség létrejöttét, hanem a tartalmi értelemben vett közjóra irányultságban megnyilvánuló összehangolt egyöntetűség a kormányzat helyességének a lefontosabb kritériuma. Ezért nemhogy nem probléma a leginkább megosztott társadalmi néprétegek beemelése a kormányzásba, hanem egyenesen a közjó biztosítékát jelenti az ő jelenlétük is a kormányzat rendszerében. Úgy fogalmazhatunk, hogy a közjót szolgálja ugyanis az, ha ők mind választók, mind esetleg kormányzásra kiválasztottak is lehetnek, s ezért a közjóban való egységességhez járul hozzá – inkább közvetetten – az ő kormányzásban való részvételük. Nem az egység és a pluralitás dimenziója, hanem a közjóra irányultság tehát a lényeges elem, amely az erényes természetű király révén lenne a leginkább biztosítható. Azonban minthogy annak jellege gyakran elfajzik, ezért ennek eshetősége esetén jobb ennek elejét venni a kormányzati alkotmányos rendszer megfelelő kialakításával. Ezt szolgálná a korlátozott monarchia, azaz az alkotmányos monarchia vegyes kormányzata. Ám előfordulhat az is, hogy az adott körülmények között nem a ‘királyi jellegű’, hanem a ‘politikai jellegű’ kormányzat (*politia*) a legmegfelelőbb kormányzati mód. Ezen elemzési kategóriapáros bemutatására egy másik tanulmányunkban fogunk bővebben kitérni, minthogy az a *De Regno* későbbi fejezeteiben kerül behatóbb tárgyalásra, amelyeket már nem maga Szent Tamás írt (hanem az ő szellemiségében Tolomeo da Lucca fejezte be a munkát). Annyit azonban már most elővételezünk, hogy a jó kormányformák közül tehát a legjobb a királyság – elvileg –, de gyakorlatilag legjobb a jó kormányzati módok elegyítése a monarchián belül (korlátozott királyság), azonban az is lehet, hogy a ‘*politia*’ jó kormányformája, a ‘politikai jellegű’ kormányzás a legjobb, pontosabban a legmegfelelőbb az adott viszonyok között. Azonban ez utóbbinak is megvannak a maga immanens korlátai, problémái és veszélyei, hiszen nem ez a legjobb kormányforma a jók között, minthogy az ideális viszonyok között a királyság lenne az. Arisztotelésznél az ideális az erényes jellemű és kiváló politikai képességű személy vagy személyek uralkodása, s ezért az a legjobb kormányforma, vagyis a királyság vagy az ilyen arisztokrácia.⁵³ Mivel azonban az ilyen szinte „istenszámba” menő férfiak létezése – akik saját maguk számára ők maguk a törvény, s ezért a törvények felett állnak kiválóságukban –, azaz a törvények nélküli erényes és bölcs voltukban való (ön)kormányzásuk egészen kivételes a politikai valóságban, így a gyakorlatot tekintve a vegyes alkotmányforma a második legjobb, immáron reálisan elérhető politikai rezsim.⁵⁴

⁵³ „Ha aztán egyetlenegy férfi vagy többen, de mégsem annyian, hogy a teljes városállamot alkoshatnák, annyira kimagaslanak erényeikkel, hogy velük – akár többen vannak, akár csak egyetlenegről van szó – az összes többi polgárok kiválósága és politikai képessége együttvére sem mérhető össze; akkor nem szabad őket a városállamnak csupán alárendelt részeséiként tekinteni; mert rájuk nézve igazságtalanság volna, ha másokkal csak egyenlő elbánásban részesítenénk őket, amikor azoktól erény és politikai képesség szempontjából annyira különböznek; hiszen az ilyen férfi az emberek közt istenszámba megy. S ebből aztán világos, hogy a törvényhozásnak is csak a származás és képesség szempontjából egyenrangúakra kell tekintettel lenni, viszont az annyira kiválóakra nincs törvény, mert hisz ők maguk a törvény. Nem volna-e neveléses, ha valaki rájuk akarna törvényt szabni?” ARISZTOTELÉSZ, Politika, 1284a 107–108. Vö. 1284b. uo. 110.; „[...] s minthogy az arisztokráciáról és a királyságról már beszélünk (mert hiszen a legtükételesebb alkotmány elveinek fejtegetése egyet jelent ezen két forma vizsgálatával: mivel ezek mindegyike az anyagi eszközökkel ellátott erkölcsi kiválóság alapján óhajt berendezkedni), valamint fentebb megállapítottuk azt is, miben különböznek egymástól az arisztokrácia és a királyság, és mit kell királyságnak tartanunk [...]” ARISZTOTELÉSZ, 1289a 125–126.

⁵⁴ E tágabb kérdéskör magyar nyelvű irodalmához lásd: LUKÁCSI, Hermész szobra a fában.

Arisztotelész Politikájában megtalálhatóhoz⁵⁵ hasonlatosan az említett három jó és rossz kormányformát egymás ellentétpárjaiként nevezi meg *Szent Tamás*.⁵⁶ Mielőtt a korlátozott és kevert kormányformájú alkotmányos monarchia kormányzata mibenlétének és lehetséges eszmei forrásvidékének nyomába eredünk, érdemes lehet összefoglalni a már elmondottakat. A királyság ellentéte a zsarnokság (mindkettő egy ember kormányzása), az arisztokráciáé az oligarchia (mindkettő kevesek kormányzása), a *politia*é a demokrácia (mindkettő a sokak kormányzása). Amiképpen a királyság az abszolút legjobb, úgy annak ellentéte a legrosszabb kormányzási mód.⁵⁷ Mint azt az imént láthattuk, az összességében vett, a földi realitásokkal számot vető, ezért a relatív módon legjobb vagy legmegfelelőbb kormányzat az, amikor a hatalom egyetlen ember kezében van, aki erény által kormányoz, s őalatta más, bizonyított erényű emberek helyezkednek el, miközben – minthogy a kormányzás mindenkit érint –mindenki, aki a politikai közösség tagja, pályázhat is azon politikai tisztségekre, amelyekre ő maga is választ személyeket. Az elérhető legjobb kormányzati forma tehát a vegyes alkotmány/kormányforma, a királyságnak a másik két kormányzási mód általi enyhítése. Egy olyan királyságról ír tehát néhol *Szent Tamás*, amelyben a királyt erénybeli kiválósága miatt választják, akit erényes férfiak szűk köre segít a kormányzásban, miközben mind a királyt, mind az említett bölcsek tanácsát az egész politikai közösségből és azáltal választják.⁵⁸ E vegyes alkotmányos kormányzással lehet a királyságot korlátozni, amely túlságosan is hajlamos arra, hogy zsarnoksággá torzuljon, hacsak nem az a – felettébb ritka – helyzet áll fenn, hogy egy feddhetetlen erényű ember kormányoz királyként. Ez utóbbi lenne a lehető legjobb, az ideális kormányzati mód, aminek megvalósulására vajmi kevés a politikai gyakorlatban az esély, ezért van szükség arra, hogy bölcs intézkedésekkel elejét vegyék annak, hogy zsarnokságba torzuljon az egyszemélyi kormányzati uralom. A legfőbb törekvés arra kell tehát, hogy irányuljon, hogy olyan helyzetű, jellemű embert válasszanak az arra felhatalmazottak, akinél nem valószínű, hogy a zsarnokságba való torzulás esélye fennáll.

Felhasznált irodalom

- ACETI, Guido: San Tommaso D'Aquino e la politica. *Rivista di Filosofia Neo-Scolastica* 1951/4. sz. 305.
AQUINAS: Commentary on Aristotle's Politics. Indianapolis 2007
AQUINAS: Political Writings. New York–Cambridge 2012
AQUINO, Sancti Thomae de: Sententia libri Politicorum. <https://www.corpusthomisticum.org/cpo.html>
AQUINO, Tommaso di: De regimine principum (De Regno). Lanciano 2010
AQUINÓI Szent Tamás: A fejedelmek kormányzásáról. Máriabesnyő 2016
AQUINÓI Szent Tamás: Summa Theologiae. In: AQUINÓI Szent Tamás (szerk. VARGA Csaba): A Summa Theologiae kérdései a jogról. Budapest 2011, 157–158.
<https://mek.oszk.hu/14700/14746/14746.pdf> (2023. 12. 12.)

⁵⁵ „Minthogy fejtegetésünk alkotmányról szóló első részében megállapítottuk, hogy három helyes alkotmány van: a királyság, az arisztokrácia és a politeia, és ezekből három korcs forma alakult ki, ti. a királyságból a türannisz, az arisztokráciából az oligarchia és a politeiából a demokrácia [...]” ARISZTOTELÉSZ, *Politika* 1289a 125.

⁵⁶ AQUINÓI Szent Tamás: De Regno. I., III., AQUINÓI (2010) 96–97.

⁵⁷ „Sicut autem regimen regis est optimum, ita regimen tyranni est pessimum. Opponitur enim politiae quidem democratia, utrumque enim, sicut ex dictis apparet, est regimen quod per plures exercetur; aristocratiae vero oligarchia, utrumque enim exercetur per paucos; regnum autem tyrannidi, utrumque enim per unum exercetur. Quod autem regnum sit optimum regimen, ostensum est prius. Si igitur optimo opponitur pessimum, necesse est quod tyrannis sit pessimum.” AQUINÓI, De Regno I., IV.

⁵⁸ AQUINÓI, Summa Theologiae I–II., q. 105. a. 1.

- ARISZTOTELÉSZ: Az athéni állam. Államéletrajzok. Budapest 1994
- ARISZTOTELÉSZ: Politika. Budapest 1984²
- BELLINI, Piero: *Respublica sub Deo. Il primato del Sacro nella esperienza giuridica della Europa preumanistica.* Firenze 1993
- CANNING, Joseph: A középkori politikai gondolkodás története 300–1450. Budapest 2002
- CSÁKÓ Judit: Az Árpád-Kori Magyarország a francia területen keletkezett elbeszélő kútfők tükrében. Doktori disszertáció. Budapest 2015
<http://doktori.btk.elte.hu/hist/csakojudit/diss.pdf> (2023. 12. 12.)
- Divi Thomae AQUINATIS, Doctoris Angelici, Opuscula Philosophica. Torino – Roma 1954
- EDBURY, Peter W.: The Lusignan Regime in Cyprus and the Indigenous Population. In: EDBURY, Peter W.: *Kingdoms of the Crusaders. From Jerusalem to Cyprus.* Aldershot (GB) – Brookfield (USA) 1999, 4–5.
- FALKOWSKI, Wojciech: The Carolingian *speculum principis* – the Birth of a Genre. *Acta Poloniae Historica* 2008/98. sz. 5–27.
- FLORIACENSIS, Hugo: *Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate.*
<https://mlat.uzh.ch/?c=2&w=HuDeSMa.DeRePo&path=HuDeSMa.DeRePo/10782&text=10782>
(2023. 12. 12.)
- FRIVALDSZKY János: Örök törvény, természeti törvény és pozitív jog Aquinói Szent Tamás gondolati rendszerében – tomista perspektívában. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *A jogi gondolkodás mérföldkövei a kezdetektől a XIX. század végéig.* Budapest 2016³, 97–129.
- FRIVALDSZKY János: Retorika, nyilvánosság és érvelés a polisz bíróságain. In: FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia.* Budapest 2007, 22–37.
- FRIVALDSZKY János: *Természetjog – eszmetörténet.* Budapest 2001
<https://frivaldszkyjanos.hu/wp-content/uploads/2015/12/Termeszeti-jog-eszmetortenet.pdf> (2023. 12. 12.)
- KANTOROWICZ, Ernst H.: *The King's two bodies. A Study in Mediaeval Political Theology.* New Jersey 1997
- LUKÁCSI Tamás: *Hermész szobra a fában – Arisztotelész és álmaink állama.* Budapest 2010
- MARITAIN, Jacques: *Az igazi humanizmus.* Budapest 1996
- MERLO, Maurizio: La sintassi del „regimen bene commixtum” e del „regimen politicum” fra Tommaso d'Aquino e Tolomeo da Lucca. *Filosofia politica*, 2005/19. sz. 39.
- MILLER, Fred D.: *Nature, Justice, and Rights in Aristotle's Politics.* Oxford – New York 2001
- SALISBURY, John of: *Policraticus. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól.* Budapest 1999
- SASHALMI Endre: Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati kereszténykultúrkörben, 1300–1800. Pécs 2015
- SCHMIDT, Dagmar: *The Measure of a King – Forging English Royal Reputations 1066–1272.* http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2016/11918/pdf/SchmidtDagmar_2015_01_30.pdf (2023. 12. 12.)
- SCHÜTZ Antal: *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben.* Budapest 1943
- SIMONETTA, Stefano: Rimescolare le carte. Il tema del governo misto in Tommaso D'Aquino e nelle riflessioni politica tardomedievale. *montesquieu.it Biblioteca Elettronica su Montesquieu e Dintorni* 2009/1. sz. 1–28.
- SIMONETTA, Stefano: Rimescolare le carte. Il tema del governo misto in Tommaso d'Aquino e nella riflessione politica tardomedievale. In: FELICE, Domenico (ed.): *Governo Misto. Ricostruzione di un'idea.* Nápoly 2011, 161–193.
- SPIAZZI, Raimondo: *Democrazia e ordine morale secondo la mente di San Tommaso d'Aquino.* Angelicum 1956/2. sz. 153.
- VIDA, Silvia: *La politica aristotelica e l'elogio della medietà.* In: FELICE, Domenico (ed.): *Governo Misto. Ricostruzione di un'idea.* Nápoly 2011, 25–26.